

МІСТО, ДЕ ПОХОВАЛИ ЄР

Мігай Кочіш

В історії українського та сербського правописів ми знаходимо чимало спільних рис – навіть протягом останніх століть.

Видання Граматики Мелетія Смотрицького в 1619-му р., на думку проф. Василя Німчука, вважається початком третього етапу в історії українського правопису. Епохальний характер цієї праці виявляється не тільки через іншу форму написання багатьох слів, завдяки введенню в азбуку нової букви г та регулюванню вживання літери й, але й через подальшу долю твору: його правила були поширені серед усіх слов'ян, де церковнослов'янська мова була в ужитку (Німчук 2004: 5–6). Праця Смотрицького, перевидана в 1721-му р., у сербів стала навіть їхньою першою граматикою: вони закупили собі сто примірників, а в 1755-му р. митрополит сербів Павле Ненадович подбав і про нове видання книжки (Király 2003: 296).

Іншим широковідомим прикладом контакту між цими двома правописами є експеримент Михайла Драгоманова у реформуванні української орфографії.

Драгоманов був радикальним політичним діячем і його реформа стала також радикальною. Йому було заборонено вступати на галицьку землю, тому він жив у Женеві в еміграції. В 70-і роки ХІХ-го ст., проживаючи за кордоном, він розробив свою правописну реформу за зразком нової сербської орфографії. Драгоманов вилучає з азбуки букви **ъ, я, ю, є, ё**, замість йотованих літер пише латинську **j** або м'який знак плюс нейотована голосна літера (ЛСД: 570). За академіком Агатангелом Кримським, цей правопис був настільки науковим, що його введення усунуло б ті різниці, які спостерігались в орфографії окремих україномовних територій (ця стаття була написана в 1927-му р.). Але хто писав потім за драгоманівкою? Лише Іван Франко та галицький публіцист і письменник Михайло Павлик. На думку Драгоманова, ця невдача пояснюється тим, що українці загалом – хоробра нація, але в правописі вони дотримуються традиції. Він навіть цитує слова одного французького політика: “[...] нам – французам куди-легше зробити чотири революції, змінити скількись разів уряд, ніж вики-

нути якусь одну-однісіньку непотрібну букву з нашого правопису, з нашого альфавету”. Але акад. Кримський до цієї думки додає й те, що політичні ідеї Драгоманова для галичан, для широкого кола людей були настільки радикальними, що вони не прийняли, насправді, особу, тобто самого Драгоманова, незалежно від того, яку б орфографію він не розробив (Кримський 2004: 409).

Як ми бачили, Граматика Мелетія Смотрицького у сербів у XVIII-му ст. стала зразком для їхнього церковнослов'янського письменства, а в другій половині XIX-го ст. реформіст українського правопису Михайло Драгоманов вже працює на базі нової сербської орфографії. Все це звернуло нашу увагу на вивчення контактних пунктів або паралельних явищ історії цих двох правописів.

Далі ми розглянемо тільки одне питання: коли і як почали серби та українці не вживати твердий знак, що протягом багатьох століть стояв наприкінці слова?

Серед сербів вчений і письменник Атанасіє Стойкович був першою людиною, хто заявив: твердий знак є зайвою буквою, він тільки “пети точак у колима” (п’яте колесо до воза). Свою думку він виклав 1802-го р. у книжці *Сербській секретарь*, що була надрукована в місті Буда, де працювала друкарня пештського університету. Але майбутній харківський професор в дійсності користувався цією літерою, тільки теоретично він відмовився від неї (Стоjanовић 2006: 349).

Незабаром, у 1805-му р., виходить друком (також у Буді) наукова праця Сави Текелії під назвою *Римляни у Ишпаніи*. Текелія оминає вживання твердого знака, тому його письмо називають “говече без рога” (скотина без рога) (там само).

Протягом наступних років є ще декілька вчених, письменників, які публікують тексти, написані без ера. З робіт цих осіб найважливішою стала блискуча праця Сави Мркаля *Сало дебелого ера, либо азбукопротрес* (Сало товстого ера або ж азбучні перестановки) (Буда 1810-й р.). У передмові автор значною мірою скорочує сербський алфавіт і обіцяє, що в майбутньому буде писати лише новою орфографією. І він дійсно робить так: перші сторінки книжки написані, що правда, ще за традиційним правописом, а наступні – вже новим. Принцип Мркаля був такий: “Пиши како што говориш”. На жаль, під тиском православної церкви, яка лякалася орфографічної реформи й

тому переслідувала її прихильників, згодом він повернувся до традиційного правопису (Király 2003: 297–298).

Внаслідок негативної реакції сербської церкви на видання *Сала* Мркаля будайська цензура стала більш строгою та заборонила друкування твору Луки Милованова Георгієвича, написаного в дусі реформи. Отже, стає зрозуміло, чому перші праці Вука Караджича, написані за новою орфографією, побачили світ не в Буді, а у Відні. Ми маємо на увазі дві його книжки від 1814-го р., бо Вук поступово дійшов до творення сучасного сербського правопису (там само, 299).

Далі в Буді побачили світ сербські видання з різними орфографіями. У 1847-му р. було видано працю Джури Даничича під назвою *Рат* (Боротьба). Аргументація автора, за якою правописні правила Вука Караджича вірні і це буде підтверджуватися життям, переконала будайського цензора в необхідності друкування його рукопису (там само, 313).

Видання книжки Даничича означало остаточну перемогу Вукової реформи. І все це відбувалося після відмови австрійського цензора! Такий випадок був другим в історії університетської друкарні: десятьма роками раніше, в 1837-му р., тут було здійснено, також без дозволу австрійської цензури, видання Русалки Дністрової.

Треба зазначити, що Русалка була не першою українською книжкою, яка в Буді вийшла друком без твердого знака. Ми маємо на увазі твори Мігая Лучкая (*Grammatica Slavo-Ruthena*, 1830-й р.; *Церковные беседы*, 1831-й р.) та Йоана Фогараші (*Молитвенник*, 1831-й р.), в яких твердий знак також відсутній (там само, 365).

Ось чому ми дали таку назву цій доповіді: Буду, будайську друкарню ми справді можемо вважати кладовищем ера.

ЛІТЕРАТУРА

- Кримський, А. 2004, Нарис історії українського правопису до 1927 року. В кн.: Німчук, В.В. – Пуряєва, Н.В. (упор.), *Історія українського правопису XVI–XX століття: Хрестоматія*. Київ: Наукова думка, 393–414.
- ЛСД – *Літературознавчий словник-довідник*. Київ: Академія, 1997.
- Німчук, В. 2004, Переднє слово. В кн.: Німчук, В.В. – Пуряєва, Н.В. (упор.), *Історія українського правопису XVI–XX століття: Хрестоматія*. Київ: Наукова думка, 5–26.

- Стојановић, Љ. 2006, Азбука и покушаји реформе. В кн.: Милосављевић, П. *Српска писма*. Бања Лука: Бесједа, 349–351.
- Király, P. 2003, *A kelet-közép-európai helyesírások és irodalmi nyelvek kialakulása: A budai Egyetemi Nyomda kiadványainak tanulságai (1777–1848)*. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola. (= Dimensiones Culturales et Urbariales Regni Hungariae 3.)